

szág lakosságának többségére kiterjedő gazdasági gondok és az azokból következő társadalmi problémák születtek és szülik. Ezek ellen pedig a köztársasági elnök szinte tehetetlen. Úgy éreztem, Magyarország lakosságának többsége mégis megbízott bennem és a szavamban, talán azért, mert úgy érezte: magam is egy vagyok sokuk közül. Úgy, mert sokat próbált életemnek hála, tudta, hogy a bőrömön érzem a gondját. Amit meg is tudok fogalmazni. Tőlem telhetően érhetően és emberi nyelven. Meg kell vallanom, „elnöki” lelkiállapotom mindvégig skizofrén volt. Szorongva éreztem a tehetetlenségemet a fölém tornyosuló erőkkel szemben. Szorongva éreztem a „kiválasztott ember” felelősségét, azét, aki kiválasztottsága ellenére nyitva tartja a szemét. És figyel – mindenekelőtt önmagára és mindarra, ami körülveszi.

Arra a könyörtelen ellentétre, ami az ő elnöki tiszte adta szabadsága és az abból fakadó szigorú kööttségek között fönnáll. És ismeri a hatalomvágy, az előjogok kísértését, de az efölött aratott győzelem örömét is.

Be kell vallanom: elnökségem tíz éve alatt is mindvégig azzal a szándékkal gyűjtöttem az élményeket, hogy egyszer majd megírom.

Szatírának?

S élveztem, ha megmerítkezhettem egy jó, semmire nem kötelező intellektuális beszélgetés langyos vizében. Boldog voltam, ha egy-egy kurta politikai pengevéltásban megéreztem a fölényemet.

Es szomorú, ha azt vettem észre, hogy néha már a legbensőbb önmagamat is „játsszani” kényszerülök.

Mindvégig féltem, hogy fél tőlem valaki.

Annak viszont örültem, ha szerettek.

De utáltam, ha hiúságon voltam kénytelen rajtakapni magam: tehát ki nem állhatam, ha szépeket mondtak. Rólam és nekem.

Igaz: azt is utáltam, ha rosszat.

Egyszóval, ha akartam, sem tudtam más lenni, mint önmagam.

Író-e?

Politikus-e?

Végző soron teljesen mindegy. Mert sem a saját ítéletem önmagamról, sem az utókoré nem azon múlik.

KATHERINE MANSFIELD LEVELEIBŐL (I)

Mesterházi Mónika válogatásában, fordításában és jegyzeteivel

Katherine Mansfield (1888–1923), akit *EGY CSÉSZE TEA* című válogatott novelláskötetéből (Helikon, 1970) a magyar olvasó is ismerhet, rövid élete alatt rengeteg levelet írt, még hozzá éppen az életét megrövidítő tüdőbaja és a betegség körülményei miatt, ugyanis a nyirkos angliai tél elől az utolsó öt-hat évben más éghajlatra kellett szöknie, ám ezeknek az időszakoknak nagy részét férjétől külön élte át (John Middleton Murryt a munkája Londonhoz kötötte) – tehát kapcsolatuk egyetlen csatornája a levelezés ma-

radt. Az akkor még gyógyíthatatlan tuberkulózis mellett életüket nehezítette a világháború és a háborút követő nélkülözés – a „lövészárkok nemzedékéhez” tartoznak, Mansfield öccse és néhány barátjuk a fronton esik el.

Mansfield nem született betegnek, tele van életkedvvel, leveleit a legsötétebb magány idején is átjárja a humorérzék – nem véletlen, hogy olyan kedves szerzője Csehov. A levelek visszatérő témája a szerelem, az irodalom és az élet számtalan, pontosan megfigyelt (gyakran komikus) részlete. Van néhány állandó levelezőtárs, de életének magányos időszakában főleg Murryval levelezik. Mansfield személyisége a levelekben szemünk láttára alakul, ahogy a kétségbeesésből a munkájánál fogva kihúzza magát. A levelezés az Európa Könyvkiadó gondozásában jelenik meg 2004-ben.

ANGLIA–BAJORORSZÁG, 1908–1909

Kathleen Mansfield Beauchamp jómódú új-zélandi család harmadik gyereke: művészetre nevelik, testvéreivel együtt három évig Londonban járatták iskolába (1903 és 1906 között). Szülein kívül, akik egyéves korában néhány hónapra Angliába utaznak, anyai nagymama az igazi fontos személy, és kedvenc testvére, a hat évvel fiatalabb Leslie.

Az 1908-as év legfontosabb emlénye, hogy beleszeret Garnet Trowellbe, gyermekkori szerelmének ikertestvérebe. Az ígéretes fiatal hegedűművész családja azonban közbelép, a szerelmesek márciusban szakítanak, KM dühében hozzámegy George Bowdenhez, egy kéznél levő gazdag, nála tizenegy évvel idősebb amerikaihoz, majd még aznap elhagyja, visszatér Trowellhez, és teherbe esik tőle. Édesanyja Bajorországba, a wörishofeni fürdőbe viszi a világot elöl, ahol Mansfield júniusban elvetél.

1. Garnet Trowellnek

1908. szeptember 17.
Csütörtök éjjel. Éjfél

Beauchamp Lodge, Warwick Crescent

Kedvesem, most bontottam föl a leveled, és reszkető, boldog kezembe hullott a három kép – És már itt is állsz bekeretezve az íróasztalomon – itt vagy egy alacsony polcon az ágyam mellett – és itt is, a gyertyatartónál; az arcod lesz az utolsó látvány, ha elfújom a gyertyát, és elalszom. Remekül sikerültek – te vagy rajtuk. El akartam mondani, melyiket szeretem a legjobban, de bármelyikre nézek, olyan drága nekem, hogy nem tudok választani. Azt mondtam: „Kathleen, mi lenne, ha valamelyiktől meg kellene válnod – melyik kettőt tartanád meg” – de semmi értelme – egyikről sem tudnék lemondani. Köszönöm, drágám – nekem is kell küldenem magamról – és akarok is nagyon, de a kincstár nem teszi lehetővé október előtt. Kora reggeltől dolgoztam, aztán este 8-kor egy választójogi gyűlésen kellett jelentkeznem a Baker Streeten. Ez volt az első ilyen élményem. Ahogy beléptem az előcsarnokba, két hölgy pattant elém, olyanok voltak, mint két rosszul kitömött támlás szék, és könyörögtek, legyek önkéntes. Már voltak ott vagy kétszázan – csupa furcsa külsejű és vérfagyasztóan elszánt matróna –, és mindannyian, de az idősebbek különösen „gereblyéztelenek” voltak. Fölálltak, szónokoltak, rekedtre vitatkozták magukat, dobogtak a padlón, és tapsoltak – A terem átforrósodott, a felkelés izgalma kavargott és növekedett a levegőben. Már legalább fél 11-re járt. Kiszaladtam az utcára – hűvös levegő, csillagfény –, nem is vacsoráztam, úgyhogy vettem egy 2 pennys szendvicset egy rémes kinézetű kávéházban, beugrottam egy konflisba & hazahajtottam, egész úton ettem a szendvicset – borzasztóan megérte a 2 pennyt – alig bírtam tartani két kézzel – & eldöntöttem, hogy nem leszek szüfrazsett – ahhoz túl sok

a nevetnivaló ezen a világon. Ó, úgy érzem, sokkal könnyebben tudnám én orvosolni a világ bajait – te nem így gondold? Csak csillagfény kell és boldog szív és étvágy és marhahús valami konflisban, és úgy eltűnnek a világ bonyodalmai, mint az óriás seprűje elől a pókháló. De én biztos másként látom az életet, mint a többiek – pompásnak és életadó csodának – *hiszen te élsz* – és semmi más nem számít.

Szerelmem, tudod, milyen gyönyörű, boldogító leveleket írsz? Megcsókolom a papírt, ahol a kezed járt – hát nem furcsa ez? Reggel felkelek, arra gondolok, nem is szerethetném jobban – és este, lefekvés előtt mégis mindig azt gondolom: „Hiszen *jobban* szeretem” – És ez így van mindennap. Kedvesem, mikor feladom neked a levelet, utána mindig úgy érzem, alig mondtam valamit. Olvasnod kell a sorok között, és akkor megtudod, hogy érted élek –

Holnap elmegyek, vasárnapig valami rokonoknál leszek. Onnan is írok majd neked, csak a te leveleidnek kell várniuk, míg hétfőn visszajövök – nem tudom elképzelni, hogy bírom ki – de muszáj. Férjem – te vagy mindenem a világon, és te vagy nekem a világ – *szeretlek*. Ó, *szavak*, miközben a szívemet majd szétveti az öröm és a szerelem – imádlak.

Csókolj – ölelj – a tied vagyok – Hogy tudunk karácsonyig várni?

Jó éjt – drága –

[*A tetején keresztben*]

Elküldöm, amit írtam; nagyon kevés egyelőre.

K. X.

2. [Elküldetlen levél Garnet Trowellhez]

Worshofen, Bajorország

1909. június (12. után)

Müller Panzió, Türkheimer Strasse 2.

Véget ért hát – fárasztó nap volt, az alkony lassan szítálni kezd az ázott gesztenyefa ágai közt. Azt hiszem, megfázhattam a tegnapi gyönyörű, elragadtatott sétámon, mert ma beteg vagyok. Miután írtam neked, dolgozni kezdtem, de nem ment – *ilyen* hidegben. Szép dolog, 2 pár harisnyában, 2 kabátban – & meleg vizes palackkal dideregni – júniusban... Azt hiszem, a fájdalomtól didergek, attól szédülök. Egész nap egyedül ebben a házban, ahol minden egyes hang idegen – a testedben szörnyű zavarodottság, amely az elmédre is kihat, hirtelen undorító részleteket fest eléd – undorító figurákat – alig rázod le – máris visszatérnek, amint a fájdalom szűnni látszik, máris rosszabbra fordul – Jaj! Nem fogok többé mezítláb erdők mélyén járni – legalábbis amíg meg nem szokom az éghajlatot... Egyetlen dolog volna most kedves nekem, ha Nagymama ágyba dugna – & hozna egy tál forró tejbe áztatott kenyeret & ott állna összefont kézzel – a bal hüvelykujja a jobb hüvelykujján – és kedves hangján azt mondaná: „Na, drágám – finom, ugye.” Ó, micsoda csodás boldogság volna. És később arra ébredni, hogy felhajtja az ágytakarót, nem fázik-e a lábad – & bebugyolálja egy kicsi rózsaszín ruhába, ami puhább, mint a macska bundája... Jaj!

Ha majd egy nap elhangzik a kérdés: „Anya, én hol születtem” – és azt felelem: „Bajorországban, drágám” – újra érzem majd, azt hiszem, ezt a fázást – testi és szellemi fázást – szívfázást – kézfázást – lélekfázást. Szerelmem – ma nem is vagyok szomorú – csak hát reménytelenül vágyom a beszédre – arra a tudatra, hogy *itt vagy*... ennyi az egész.

Vasárnap reggel. Újabb vasárnap. Mit nem hozott ez a nap mindkettőnknek. Nekem egyszerre csupa édesség és fájdalom. Glasgow – Liverpool – Carlton Hill – *Az Ott-honunk*. Ma újra esik – ez a kitartó, állhatatos eső, amelyik az embert egyik emlékből

sodorja a másikba. Amikor befejeztem a leveled, lementem vacsorázni – egy kicsi levest ittam, egyszer csak azt mondja mellettem az öreg Doktor: „Kérem, feküdjön le, *most azonnal.*” És én mentem, mint egy bárány & ittam egy kis forró tejet. Kínokkal telt éjszaka volt & amikor úgy éreztem, hogy végre reggel van, gyertyát gyújtottam – megnéztem az órát & láttam, hogy csak háromnegyed tizenkettő! Most tehát tudom, milyen az, ha az ember küzd egy gyógyszer ellen – a Veronál ott volt az éjjeliszekrényen – felejtés – mély álom – gondold el! De nem vettem be. Most már felöltöztem – készen [A kézirat félbeszakad.]

ANGLIA, 1910–1914

KM 1910 elején visszatér Angliába, és néhány hétre George Bowdenhez költözik. Hamarosan kitör rajta a reumatikus láznak hitt és kezelt vérbaaj. Márciustól júliusig Dél-Angliában lábadozik Ida Baker (becenevén Lesley Moore, LM) társaságában, aki egész életére barátnője, ápolója, ellensége, személyzete marad. Élete nagy szerelmét, későbbi férjét, John Middleton Murryt 1911 decemberében ismeri meg. Murry ekkor még oxfordi diák, és a negyedéves művészeti folyóirat, a Rhythm szerkesztője. 1912 áprilisától KM segédszerkesztő a lapnál, novellát, karcolatot, kritikát küld. A Rhythm három évig él (utolsó három száma Blue Review néven jelenik meg), de a többszörösen túlbecsült példányszám anyagi csődhez vezet, a társszerkesztő a csőd elől kivándorol, és JMM évekig törleszti az adósságot.

KM-et és JMM-et egy íróbarát a két tigris névre kereszteli, innen származik KM beceneve, a Tig, majd később a Wig. A Jack név variánsai: Jag, Jaggle, később (a Wig párjaként) a Bogey, Boge, Bogue beceneveket viseli.

3. JMM-nek

1913. május 19.

The Gables, Cholesbury

Kedves Jack.

Fölöslegesen nevelgettem én ezt az epilógust. Ahányszor kézbe veszem, hallom, hogy „hatba férjen bele”, és *nem tudom* meghúzni. Tudomásom szerint nincsenek benne fölösleges szavak: minden egyes sorát épp így gondolom. Tudja, én nem „kalandozom el”, de ez épp 6 és fél oldal lett – és nem lehet úgy meghúzni, hogy valahol rondán össze ne kavarodjon. Én szigorúan tudok ragaszkodni a formához az efféle munkában. Utálom azt a szabadosságot, amit némelyek megengednek maguknak Angliában – – hogy kiáradnak és locsognak és hömpölyögnek. Én olyan körültekintő vagyok, mint ha sával írnék. Ez persze, gondolom, nem túl meggyőző, talán túlzásnak hat. De csak a legőszintébb kétségbeesésemet tudom kifejezni (valóban így érzek), és visszaküldöm az epilógust. Ha maga vagy Wilfred¹ alkalmasabbnak érzik magukat a feladatra – – kérem, tegyék – De én jobb szeretném, ha egyáltalán nem kerülne be, mint hogy ott üljön a *Blue Review*-ban betört orral vagy fél füffel, mintha valami szerkesztői kutyaviadalba csöppent volna. Furcsa nap van, vibrál a fény. Az epilógus rettentően nyomasztott – és ahogy forgolódok, még most is hallom a vihar utórezgéseit. „Ez nem igazságos. Swinnerton is meg tudja csinálni... meg kell húznia”... stb. stb. Nem tudnának inkább a D. Brownból húzni?² Én csak érdekesebb vagyok, mint ő – minden szerénységem ellenére...

Tig

¹ Wilfred Wilson Gibson JMM helyettese.

² Frank Swinnerton a *Rhythm* egyik támogatója és szerzője. W. Denis Brown a lap zenekritikusa.

Ne törődj ezzel a levéllel. Szörnyen levert vagyok ma. Szeretlek, drágám. Soha ne felejtjük el, hogy szeretjük egymást. A te szavakkal kifejezhetetlenül szomorú

Tiged.

PÁRIZS, 1915

A lap bukása után Londonban keresnek munkát, majd JMM Párizsból próbál könyvkritikát küldeni a Times irodalmi mellékletébe, de adósságuk csak nő. A következő három évben szoros (viharos) barátságban élnek D. H. Lawrence-szel és feleségével, rajtuk keresztül ismerkednek meg S. S. Koteliánsky lengyel emigránssal is, akivel később KM Csehov-leveleket fordít. KM eltávolodik JMM-től, egy párizsi íróba, Francis Carcoba szeret bele, utána is indul a francia háborús övezetbe. A néhány napos flört után is Párizsban marad és ír.

4. JMM-nek

1915. március 22–24.

13 quai aux Fleurs

Nem tudom, te mit gondolsz magadról, de *szerintem* áruló kis disznó vagy. Sehol egy levél – se egy jel – se a Westminster [*Gazette*] szombati száma – semmi a világon. Hát miért vagy ilyen szörnyű – vagy csak a posta volna? A postánál maradok & megbocsátok neked, drágám. Ma egy karon ülő gyerek is eljátszhatna velem – Az idő langyos, az ablakom tárva-nyitva & egy szál vékony blúzban vagyok (hogy úgy mondjam). A fák mind kipattantak, a levegő rezedailatú. A folyón nagy, kővel rakott uszályokat vontatnak fekete-piros bogarak, a matrózok lustán dülöngélnék – keresztbe tett lábbal – tudod, hogy szokták – a hajók orra fodrozza a vizet. Lent vidáman csilingelnek a szekek, és a concierge rózsaszín jácintot tett az ablakba. Bogey (bolond vagyok ám, ha magamra maradok. Újra gyerek leszek) A folyó túloldalán egy asszony ül. A hátát egy fának veti, előrenyújtja a lábát, és hosszú, barna haját fésüli. Hajladozik jobbra, aztán balra, aztán ugyanazzal a bájjos, fáradt mozdulattal hátraveti a fejét, és véges-végig húzza a fésűt a haján. Ha elég közel volnék, biztosan hallanám, hogy énekel. Jön az év léha szaka, Jaggle, mikor az ember kiülhet egy vajaskenyérral (ezt vajon egybeírják?), és elnézheti, ahogy pirítós lesz belőle a térdén. Nagyon csalódtam, mikor délben a *Patrie*-ben azt olvastam, hogy nem is érkezett egyetlen zeppelin sem. Én meg már sajnos feladtam a leveled, úgyhogy tessék, ne vess rajtam. Délután megírom a tegnapi éjjelt. El is küldöm. Tégy vele, amit akarsz. Küldd el valahova – rendben? Párizsról *semmit* nem szának a New Age-be – nem fogok Bögyös B³ réjtjén gyermeklánc-koszorút fűzni.

Tegnap Bowdenről álmodtam – veled voltam az operában, lehajtható vonatülésen ültünk & hallom, hogy Bowden a feleségéről beszél egy amerikai hölgynek. Aztán meglátott, odamentem & beszélünk. Mikor épp ott tartottam, hogy sohasem szerettem, nem is tudnám *stb.*, megjelent Mrs. Saleeby⁴ & mivel együtt látott minket, odajött, és megcsókolta a kezem, mondván: „Ó, Katherine, én mindig úgy szerettem magát – & most már tudom is, miért” – & magához szorított & azt mondta: „Caleb ott-hon van, a kertben ás.” Ettől úgy meghatódtam, hogy már-már megadtam magam hirtelen, de tudtam, hogy South Kensingtonban vársz egy kis házban – az opera közben eltűnt, egy kivágott fa tönkjén ültem & Bowden nekidőlt, cilinderrel a kezében – úgyhogy rettentő kedvesen megszorogattam a kezét, felkaptam egy jókora nyulat, mert úgyis ott nézett bennünket a fülét tekergetve, és továbbmentem, Bowdennek a vállam

³ Azaz Beatrice Hastings.

⁴ KM a Saleeby házaspárnál ismerkedett meg Bowdennel 1908–1909 telén.

fölött kiáltottam vissza – „ami elkezdődik, az véget ér, George”. Ő erre könnyekre fakadt, és azt mondta: „Jaj, kedvesem, ne! ne légy ilyen csodálatos!” „Ha így állunk – gondoltam én –, csak vesztegetem az időm. Holnap beiratkozom valami olcsó táncanfolyamra.” Azzal fölébredtem.

Másnap. Végül nem írtam semmit. Tegnap olvasni kezdtem, és jóval éjjél után hagytam abba. Van itt annyi könyv a „fiataloktól” & néhányat átlapoztam, hogy legyen valami elképzelésem róluk. Egek! Micsoda nyikhajok! Egyet se találtam, aki számít. Ugyanaz a színpad, ugyanaz a díszlet, ugyanazok a kellékek, ugyanarra a gyenge kis nótára dudálják el egymás után a magukét, de a közönség is csupa hozzájuk hasonló fiatal nő és férfi, akiket ugyanúgy fűt a vágy, hogy az arcukon érezzék a rivaldafényt, úgyhogy bőszen tapsolnak, bókolnak és ünnepelnek. Süt róluk, hogy egyívásúak. Tréfás volna, ha nem volna olyan utálatos – a baj csak az, hogy senki nem billenti őket derrière-en, mert nekik ilyenjük nincs is, csak „deux globes d’ivoire”! Később Stendhal „Rouge et le Noir”-ját vettem elő. Gondolhatod, milyen nemesnek találtam és találok még most reggel is. De legbelül azt érzem – milyen *tragikus* is egy nagy mű – ezek az ifjú „nez-au-ventisist”-ek⁵ megtalálták a helyüket és céljukat a világban, de közben elképezem Stendhalt a ronda ábrázatával & a sörhasával és a cingár lábával, ahogy bezárkózik abba az elhagyatott toronyba, írja a könyvét, és az ablak résén át a magányos csillagokat bámulja. (Ne fűtyülj!)

Indulnom kell a postára. Egész nap tudnék írni neked. Zuhog az eső, és a tudóm utálja ezt a időt. Erősen megszorítom a kezed, Jaggle – hiszek benned, és mélységesen szeretlek ma.

Viszlát, drágám,

Tig.

BANDOL, 1916

1915. október elején elesik a fronton KM öccse, Leslie. KM súlyos lelki válságba zuhan, Murry és Anglia elől a délfancia tengerpartra, Bandolba utazik. Decembertől azonban JMM is utána megy, és életük három legboldogabb hónapját töltik együtt.

Frederick Goodyear egyetemi barátja és Rhythm-beli szerkesztőtársa JMM-nek, szerelmes KM-be, de tiszteletben kívánja tartani barátja magánéletét. Ő is elesik az első világháborúban, 1917-ben. A „Kilner Elgondolás” talán valami nagyobb bizalmasságra utal, magánjellegű célzás. A „Betsy” megszólítás rajta kívül csak Murrynak járt ki.

5. Frederick Goodyearnek

1916. március 4.

Villa Pauline, Bandol

Mr. F. G.

Soha uborka nem feküdt meg úgy nőstényi gyomrot, mint ez a maga alvadt ömlengése, amelyet kétszer elolvastam, de többször akkor se fogom, ha hat ökörrrel vontatnak. Azóta is tűnődöm, mit írhattam, ami olyan lényegesen felkavarta magát. (Henry James meghalt. Tudta?) Én nem holmi ellenállhatatlan szenvedély okán mondtam, hogy szeretem magát. De kész vagyok most is ünnepélyesen elismételni ez előtt a fél kiló hagyomány előtt, amely egy serpenyőszegről lóg felfűzve. De Betsy szívem, mi köze ennek a Kilner Elgondoláshoz? Én látom a Kilner Elgondolást, elismerem, sőt még értem is, de mi köze ennek énhozzám? Semmi. Persze nem akarom magát megfosztani tőle...

⁵ A szélbe szimatolók.

És mért kell úgy írnia, mintha anyai örömök elé néznék H. G. Wells-től, és gyorskocsin hajtottam volna magához, hogy megkérjem, tegyen engem tisztességes nővé? Igen, maga rossz természetű, gyanakvó és bárdolatlan. És ha azt hiszi, kivettem magára a hálomat, mint lehetséges halra, barátom, akkor téved. Úgyhogy hallgasson az öt Lotjóról meg a Sünről, és ne küldjön több leltárt a márványcsarnokokról, ahol hajdanán boldogan jártak-keltek.

Ahogy most a levelére gondolok, azt hiszem, maga egyáltalán nem akar nekem írni, és kössenek föl, ha nyilatkat fogok lődözni a levegőbe. De talán ez is csak vérmérés-klet dolga, vagy a gyomoré. Én olyan éhes vagyok – egyszerűen üres –, hogy mikor lelki szemem előtt megjelenik egy marhahátszín, szép barnán, gazdagon meglocsolva szafttal és tormamártással, hozzá sült krumpli, akkor sírni tudnék. Itt nincs mit enni, csak omlett, narancs és hagyma. Hideg, napos, szeles idő van – amikor az ember feleségesen jól akar lakni ebédre & a kandalló előtt egy karosszékben emésztetni, mint egy boakonstruktőr. Elérzékenyülök, ha Anglia jut eszembe – az angol ételek, a jól nevelt angol pazarlás! Mennyivel jobb, mint ezek a takarékos franciák, akiknek a virágoskertjük is reménybeli salátás tál. Nincs széles Franciaországban egyetlen levél, amellyel ne lehetne „faire une infusion avec”, se egy fűfésleség, amely ne volna „bon pour la cuisine”.⁶ Isten bizony kedvem volna venni egy fél kiló vajjat, betenni az ereszsatornába, és bosszúból végignézni, ahogy megolvad. Kapzsi, kényelmetlen társaság, minden kuporgatásuk ellenére... Például a házaikban is micsoða felháborító bútorokat tartanak – egyetlen kényelmes szék sincs sehol. Ha az ember beszélgetni akar, egyetlen lehetősége marad: az ágy. Vagy ácsorog az ember, vagy kényelembe helyezi magát egy puha pehelypaplan alatt. Megértem, mi okozza a franciák úgynevezett laza erkölcsseit – az ember szinte bekényszerül az ágyba – mindegy, kivel –, hiszen más hely nem marad... Tegyük fel, hogy jön egy *fiatalember* villanyt szerelni & magyarázni kezd, a plafonra mutogat, vagy egy ismerős felugrik teára, és megkérdi, hisz-e az ember az Eredendő Bűnben. Hogy adhatnánk át magunkat ezeknek a bonyolult dolgoknak négy bütykőn és öt négyzetcenti nádon ülve. Mennyivel jobb bevackolódni és *átadni magunkat a kérdésnek?*

Később.

Megettem az egyik omlettet és egy narancsot. A nap elbűjt, a menny dörög. Az ablak előtti fán egy kismadár nem is annyira énekel, mint köszörül egy hangot – Pontosan meg is csinálja; gondolom, maga ismeri név szerint is... Írjon nekem, ha mégsem *annyira* bunkum minden.

Ég vele – „szigorúan mellérendelő” szeretettel

„K. M.”

ANGLIA, 1916–1917

Áprilisban visszatérnek Angliába, Cornwallban telepednek le, Lawrence-ék közelében. Murry Londonban háborús munkát vállal, KM megismerkedik a Lady Ottoline Morrell-féle garsingtoni irodalmi társasággal, többek között a festő Dorothy Brett-tel is, akihez végig szoros barátság fűzi. Ideges, terméketlen korszak, KM csak 1917 nyarán kezd bele az ELŐJÁTÉK-ba, amelyet a Hogarth Press, Virginia és Leonard Woolf frissen alapított kiadója és nyomdája jelentet meg. Az utolsó hozzávetőlegesen egészséges időszakot egy decemberben szerzett tüdőgyulladás zárja.

⁶ Ne lehetne főzetet csinálni; ne volna jó az ételbe.

6. Dorothy Brettnek

1917. október 11.

141A Church Street, Chelsea

Kedves Brettem,

éles, hideg idő van – nézem a napot: úgy repül az égen, mint egy távoli, halvány zászló – A japán babám csizmát öltött télire, a stúdiólakásnak birsalmaillata van. Egész nap úgy kell írnom, hogy a lábamat a tűz peremére teszem – Ajjaj! szomorú elgondolnom, hogy egész jövő júniusig szemből hevülhetek, de hátulról kihülök. Rendkívül jó ötletnek tartom, hogy csendéletet festesz. Mi mást tehetne az ember, mikor így elárasztják ezek a csodás kerek, fényes gyümölcsök, mint hogy összegyűjti őket, és játszik velük – és *azonosul* velük voltaképp. Mikor az utcán látom az almát kirakva, muszáj megállnom és bámulnom, amíg úgy nem érzem, hogy magam is kezdek almává válni – és bármikor elővárásolok egy almát a saját valómból, mint a bűvész a tojást. Te nem érzed, mikor almát festesz, hogy a melled és a térded is alma lett? Vagy úgy gondolod, tiszta badarság. Én nem. Tudom, hogy nem az. Ha én kacsákról írok, esküszöm, hogy kerek szemű, fehér kacsá vagyok, ott evezek a sárga tavirózsákkal szegélyezett tavon, aztán hirtelen lebukom a másik kerek szemű kacsába, amelyik alattam úszik fejfelé. Voltaképp ez az egész kacsává válási folyamat (amit Lawrence talán a „kacsával, illetve almával való beteljesülésnek” nevezne) olyan izgató, hogy a lélegzetem eláll, ha csak eszembe jut. Mert bár az emberek zöme csak idáig jut el, ez igazán még csak az „előjáték”. Csak utána jön az, amikor *kacsább, almább, Natasább* vagy, mint ezek a tárgyak valaha voltak, és akkor újra *megteremt* őket. Brett (lecsavarja a hallókészüléket): „Katherine, *könyörgök*, hagyd abba. Majd meséld el az egészet előlről a Testvériség Egyházának vasárnapi gyűlésén.” K: Ne haragudj. De ezért hiszek én is a technikában (te kérdezted). Hiszek benne, mert nem tudom, hogy kerülne másképp a művészet egy isteni *ugrással* a dolgok körvonalán belül, ha nem megy át az *azonosulás* folyamatán, és újra nem teremti a tárgyakat.

Sokáig nem válaszoltam a leveledre, tovább, mint szerettem volna. De ne hidd, hogy lustaságból & hűtlenségből. Nem ezért nem írtam. Csak jólesett hallgatni a levél társaságában, ahogy jó valakivel csöndben sétálni, és csak néha odafordulni, megböknöni és mondani valamit.

A drága kincset a Farkasoknak⁷ vettem, akik meg is ették, de nekem annyi dicséretet szolgáltak fel olyan aranytálban, hogy csakis hálás lehetek. Egyáltalán nem hittem, hogy tetszeni fog nekik, és még most is meg vagyok döbbenve, hogy mégis. Mi a formája? – kérded. Jaj, Brett, olyan nehéz elmagyarázni. Azt hiszem, az én találmányom. De hogy alakítottam? Nem tudok róla túl sokat mondani. Tudod, az igazság az, hogy rajongok azért a szigetért, ahol születtem. Jaj, én bármikor túlteszek Chili [*Gueverá*]-n.⁸ Emlékszem, kora reggel mindig úgy gondoltam, hogy a kis sziget az éjszaka visszacsülyedt a sötétkék tengerbe, és csak a nap első sugarára merült föl újra, tele ragyogó csillámmal és csillogó cseppekkel – (Ha az ember a harmatos fűben futott, határozottan sósnak érezte a lábát.) Ezt a pillanatot akartam megragadni – ezt a csillogást és ezt az ízt. És ahogy annak idején reggelente felszállt a tejfehér köd, hogy valami gyönyörűt mutasson meg, aztán újra befedte és újra kitakarta, én is fel akartam emelni a ködöt az alakjaimról, hogy látsszanak, aztán újra el akarom rejteni őket...

⁷ A Woolf házaspár épp akkoriban készült el az ELŐJÁTÉK levonatával.

⁸ Alvaro „Chili” Guevera chilei festő.

Olyan bonyolult ezt leírni, ráadásul talán túlzottan nagyratörőnek és hiúságnak hat. Pedig én mást sem érzek, csak mohó vágyat, hogy a témámat szolgáljam – Micsoda mondhatatlan izgalom ez a művészetügy. Mihez lehetne hasonlítani! És mi másra vágyrna az ember. Én nem a házi tűzhelyet akarom fűteni. Azt akarom, hogy a házi tűzhely tisztességesen égjen, takarékon. Ha nem jössz hamar, nem is marad semmi, csak egy kis hamu és rajta két keresztbe tett toll.

Ugye jössz Londonba hamar – Szólj mindenképp. Találkozunk. Láthatlak valami-kor az ablakom előtt röpködni fényes esernyők szekerén?

Az egekben nevető Venus. Ugye gyönyörű cím, ha belegondolunk – Viszlát, viszlát, viszlát. Minden annyira csodálatos.

Katherine.

BANDOL–PÁRIZS, 1918

1918 elején KM orvosi tanácsra elutazik Angliából: egyedül vág neki a bandoli útnak (JMM és LM háborús munkáik miatt nem kísérhetik el). Február közepére súlyosabbra fordul az állapota, vért köp. Csalódik Bandolban, és hiába érkezik meg LM, hogy segítsen, a kiszolgáltatottság miatt KM csak megvetést érez iránta. Folyamatosan hazakészül, de először fizikai állapota, majd az elhúzó háború miatt csak nagyon lassan indulhat, átéli Párizs bombázását, és a néhány napos hazaútból három hét lesz, miközben otthonról semmi hírt nem kap. Április 11-re ér Londonba teljesen kimerülten. Csak most készülnek összeházasodni – és tervezik, hogy saját házuk lesz, „a Gém” nevezetű, ahol JMM öccse, Arthur is velük fog élni (aki később KM tanácsára Richardra változtatja a keresztnévét).

7. J. D. Fergussonnak

1918. január 24.

Hôtel Beau Rivage, Bandol

Kedves jó Fergusson,

Ne rettegjen, hogy déj! mikor meglátja a kézírásom, ne féljen, hogy állandóan ilyen tolvánosan fogok az ajtaján kopogni. Nem fogok. Csak hát – nem hagyhatom a magához írt legutóbbi levelemet válasz nélkül. Gyúrje gombócba, vagy dugaszna is jó, mely „Lyukat töm, hogy kizárja a szelet”.⁹ Köszönöm a válaszát.

[...] A következő történt. Tegnapelőtt az egész környék a lehető legkönyörtelenebb, harapós dajka karjában ringott és kapálózott a szemöldökéig bebugyolálva. De tegnap hajnalra olyan lett az ég és a tenger, mint a selyem, megtörtént a csoda – előbújt a nap. Az asszonyok, akik addig nem emlékeztettek másra, mint sovány, főtt szárnyasra, tout à la fois gyönyörűek, kövérek és rózsaszínűek lettek. Az ablakok és az ajtók kikapattantak, a házak lélegezni és mozogni kezdtek. A párkány hullámzik a macskáktól. Az ajtóban lányok jelentek meg, sárga szalmavirág-koszorút fontak, és minden zöld és kék kancsó elindult a kútra. Beimbolyogtak vidékről a fekete rakott szoknyás vénasszonyok, széles, fekete kalapjukat az álluk alatt madzaggal kötötték meg, a hátukon egy csokor nárcisz vagy egy köteg olajvessző, az öregurak meg vidékre tódultak ki, nyikorgó talicskáikban egy-egy vödör trágya. Egyetlen szó lengett a levegőben, mint a zászló – BEAU. „I' fait beau. I' fait beau. I' fait vraiment beau.”¹⁰

Tegnap délután sétálni indultam a tengerparton. Istenem, Fergusson, amikor az ember újra érzi a mellén és a hasán a napot, rádöbben újra, hogy mindkét lábán öt

⁹ Shakespeare: HAMLET. V. 1. (Arany János fordítása.)

¹⁰ Szép idő van.

lábujja van, és minden egyes lábujj a maga külön hangján dicséri az Urat, és mikor az arca a tenger felőli oldalon megpirul, mint valaha gyerekkorunkban! Aztán visszakanyarodtam a tengertől. Az ösvények mentén tatárvirág és gólyahíráradat; a mandulafák félig rügyben, félig bimbóban állnak. Az út mentén mindenütt kicsi földhányások, mint egy marék darált kávé – munkálkodnak a hangyák. És mindenfelől hallani, hogy az emberek dolgoznak a mezőn – látni, ahogy ásnak a lapos teraszos földeken – lehajolnak, felegyenesednek, pontosan és takarékosan, mint akiknek e királyság gyermekei lévén semmi félnivalójuk. Már alkonyodott, mire hazaértem, minden kerek, fényes virág a nap felé fordult – egy-egy csésze fény – önnönmaga napja, és az olajfákon fények villódtak. Igen, itt jó élni. Csak még egy szó, aztán kidobhat az ablakon. Még egy „tipikus” dolog az itteniekről. Ahogy a főutcán visszasétáltam, a szárazföld peremén megláttam egy öregasszonyt. Ott ült egy kis vasszéken, amit úgy egy *araszra* tett le a mély tengertől. Ott ült – *háttal a tengernek*, és kötögetett. „Nem nagyon bölcs dolog” – gondoltam, ahogy a nővérem mondaná, hiszen ha egyet köhint, tüszent vagy csak leejt egy szemet, óhatatlanul hanyatt esik. De hát nem az én dolgom. Csakhogy egy másik öregasszony is észrevette, ahogy az ajtaja előtt mosott. Esett is ki a kezéből a vizes ruha. „Marthe” – kiáltja. „Que?” – mondja a hang. „V’ en vite.” És mikor Marthe is meglátta, kacagni kezdett és tapsikolt. Az ablakokban mindenütt fejek. „Allez allez! Tu as vu Ma’am Gamel – là bas? Ah, mon Dieu, tu as vu ça?” Az ajtóhoz futottak, hogy jobban lássák, és az öreg Ma’am Gamel, aki valószínűleg földszüket, csak ült és kötött, rájuk se hederített.

„Allez allez! elle va tomber.”

„Non elle ne tombe pas!”

„Si! elle tombe!”

„Ah si j’avais un orange maintenant par exemple!”¹¹

Egyszerűen alig várták a Tetőpontot – hogy lássák a nénit hanyatt bukni –, elképzeltem, hogy nevetnének, ha valóban beleesne – és el tudom képzelni, hogy hajolnának ki aztán egymás mellett teljesen tehetetlenül mutogatva, ahogy a kis fekete kalap és a kötés a nyílt tenger felé úszik!

Na, abbahagyom. Egy nagy váza nyíló és bimbós rózsa áll előttem az asztalon. *Jól* megnéztem tegnap, és élénken megjelent előttem a maga festménye – a szépségek minden vonalába belelátam – a blúz akár egy hatalmas szirom, a kerek tű, a haj csigái akár a fény borostái. Arra gondoltam, milyen pompásan „elkapta”.

Ez a szálloda teljesen kihalt. A szobám egy hatalmas, sötét, zöldes, sousmarin¹² folyosó végén van, mérföldekre bárki mástól. Elkezdtem dolgozni is – tegnap –, és folytatom is, ahogy bírom...

Bár küldhetnék magának egy marhaszeletet vajjal és avec la richesse de la terre.¹³ De nem úgy van az.

Itt nincs kihez szólni. Csak néha, ha a legénnyel szót váltok, vagy magával – de azal vége is. És elég is.

A Művészetre – Isten áldjon mindannyiunkat.
Mansfield.

Hallgasson ide – nem is szeretek írni.

¹¹ Márta! Mi az? Gyere gyorsan. Gyere, gyere! Láttad Ma’am Gamelt? Ott van. Úristen, láttad? Gyere, gyere. Biztos beleesik. Nem, nem esik bele. De bizony beleesik. Jaj, ha most volna nálam mondjuk egy narancs!

¹² Víz alatti.

¹³ A konyhakert kincseivel.

8. JMM-nek

1918. január 24–25.

Hôtel Beau Rivage, Bandol

Kedves Szerelmem

Ezt még muszáj megírnom. Órákig nevetgéltem rajta – Mikor délután elindultam, jön szembe az özvegy, épp a városból, très pandaresque,¹⁴ és virágosan mosolyog. Justement értem jött. A Városházáról keresnek & vár a polgármester. Mondtam, visszamegyek az útlevelémért, amit helyeselt. Mondtam neki, hogy már bejelentkeztem, de szerinte most nagyon szigorúak. FOGALMA SINCS (figyelsz?), miért kereshetnek, de enfin – voilà! Elindultam. Az irodán már várt a polgármester meg a helyettese és zászlóhordozója. A polgármester kék fűzős fehér cipőt viselt, a sapkája fordítva volt a fején, a szájában egy csikk, mais il étaít très sérieux. Ön az a Madame, akire ezek az iratok hivatkoznak? (A szállodai papírjaim.) Igen, Monsieur. Bien! Követne akkor Madame a Salon du Conseilbe? Très volontiers, Monsieur. A kedvem minden lépcsőfokkal magasabbra hágott. Ő viszont sántított, úgy ment föl, mint a galamb – tudod –, előbb mindig mind a két lábát ugyanarra a lépcsőfokra emelte. – Következett egy vastagon aranyozott fekete ajtó, rajta nagy betűkkel: SALON DU CONSEIL.¹⁵ Kinyitotta & egy olyan terem tárult elém, amelyenre az én tiszteletlen brit szemem soha nem vetette a pillantását. Fekete papiros, aranypecséttel – hatalmas asztal, rajta súlyos, fekete, aranyrojtos drapéria. A falon a konzolokon néhány lefejezett ember, egytől egyik színesek, és egy sávos üveggel fedett arckép: La Liberté, ha a te oldaladról nézed, de az övéről – je ne sais pas¹⁶ – Volt ott még irdatlan sok fekete göngyöleg – gondolom, halott polgármesterek. Bársonyszékbe ültünk, az ülésből úgy kidomborodott az arany fleur de lys, hogy egy kis szerencsével vous pouvez montrer à votre ami une derrière mais vraiment chic¹⁷ – és a polgármester a papírok teljes káoszát tárta elém. Ismer ön, Madame, egy bizonyos *Monsieur Parquerre*-t? Non, Monsieur. Nem vár egy úrra, aki ön után érkezne Franciaországba? Nem, Monsieur. De aztán persze megértettem. *Baker*. A polgármester a marseille-i Brit Konzulátusról úgy értesült, hogy egy hölgy grave-malade¹⁸ lett Bandolban – Létezik ez a hölgy? És a barátja, ez a *M. Parquerre* beutazási engedélyért könyörög stb. Azt hiszem, a polgármester most kapott először hivatalos iratot a B. K.-ról. Alig tudott betelni vele – rettentő fontos volt – az egész ügy. Hát elmagyaráztam neki. Aztán megkérdezte: és szeretné, ha jönne a hölgy? Mert el tudom intézni. C'est vite fait. Annyira jellemző ez a déliekre. Gondolkozás nélkül *ne-met* mondtam – egész egyszerűen. Meglepődöttél? D'abord, egyikünknek sincs annyi pénze, hacsak nem kell sürgősen. (2) Úgy érzem, jobb, ha L. M. ott marad abban a gyárban. Egyszerűen oda van kötve & itt csak szerencsétlenül érezné magát. Mit tudna csinálni? De a pénz a lényeg, n'est-ce pas? Jól döntöttem, ugye? Remélem, ő is megérti. Ez most szigorúan bizalmas: *sokkal* jobb, ha nem jön. Mindig angyal volt hozzám, de az új életben neki nem lesz nagy része – ezt ő is felfogja. Nagyon fájdalmas volna. Otthagytam a polgármestert – a helyettese és zászlóhordozója az iratokat rendezgette – kipróbálta a tollait – a pecsétnyomót a kézfejére nyomta, hogy lássa, fog-e stb.

¹⁴ Kb. mint egy kerítőtű.¹⁵ Tanácssterem.¹⁶ Nem tudom.¹⁷ Bourbon-liliom; igen csinos hátsót mutathat a kedvesének.¹⁸ Nagyon beteg.

DE: volt egy kellemetlen falat. Azt mondja, a vasutassztrájk elhúzódik – tavasszal még rosszabb lesz –, a vasút időnként teljesen zárva lesz a polgári forgalom számára – úgyhogy figyelmeztetett, ha haza akarok utazni, jó előre válasszam meg az időpontot. Rémes lenne, ha itt ragadnék, ugye, Boge? Hát nem?

Péntek, 25. De egy szót se többet, amíg nem üdvözlöm újra a versed¹⁹ a Nationben. Pompás és gyönyörű – elértél valamit, ami „titkos jelét a homlokodra vési” örökre. Egy-szóval, Boge, *remek*. Ó, barátom, tudod-e, milyen szép – milyen távoli és tiszta –, milyen szépen cseng a vízen át még ezen az idegen parton is. Te jó Isten! Elgondolom, hogy ez a kedves hang még mindig él Angliában – hogy élsz, huszonnyolc éves vagy – és – ez után a vers után egy pillanatig nem kételkedhet benne senki – te leszel a mi időnk Nagy Költője. Csak ülök itt, és mosolygok, de könnyek szöknek a szemembe. „Ó, én *csodám*” – suttogom. Ha véget ér a háború, ezüstpapírba csomagoljuk minden pennynket, ha nem elég könnyűek & minden mást el kell felejtened, *csak ezt – ezt a kin-cset nem*.

Egyetlenem – A levelek sokára jöttek. A szobati leveled ma érkezett meg & még nem tudod, hogy megváltozott az idő – tegnap még nem volt tüzelőm & ma le kellett húznom a vasredőnyt. Úgyhogy a fáskamra már nem időszerű. Ugye nem küldted el a pénzt? Megkaptam a [*Times*] irodalmi mellékletét, a Daily Newst & a Nationt. Elolvastam a versed, a többi majd átfutom később. Írt L. M., eléggé le van törve. Írnom kell neki. Nem, szerelmem, sokkal jobb, ha egyedül maradok, egyelőre. Mostanában (egyetlen viccesen fájdalmas helyi „foltot” leszámítva, amiről tegnap írtam Aingernek)²⁰ igazán olyan jobbuló lány vagyok – alig köhögök. Éjszaka továbbra is adnak bort & a café au lait mellé egy kancsó tejet – egy egész fölözetlen kecske biztosan – & mindenki mással ellentétben nem egy, hanem *két* halat – és az idő, ha lehet, még csodásabb, mint eddig. Egy forró kövön ültem ma reggel, amíg a nyakam meg nem pirult. A szobám mindkét ablaka tárva-nyitva. Sokkal melegebb van, hasonlíthatatlanul sokkal pompásabb, mint bármikor ugyanitt. A tenger olyan tiszta (de minden árnyalata: a kék, a zöld és az ibolya), hogy mint egy térkép terül eléd egy teljesen új, ismeretlen táj, rajta kis tavak és erdők és öblök. A part rózsaszín, mint a barack húsa, és az emberek mind horgásznak – tudod, kilógnak a csónakból, és szigonnyal fogják a halat – –

Kaptam ma anyától egy róla készült képet. Szeretném, ha látnád. De várnom kell. Akár hasonlít, akár nem, benne van minden, amit róla tudok vagy képzelek, és azt hiszem, ha látnád, te is egyetértenél velem, hogy ritkán látni nála *elragadóbb* asszonyt. Úgy örülök, hogy meg tudom neked mutatni. Drága szerelmem, úgy meg fogok könnyebbülni, mikor megtudod, hogy már meleg van – és most már tudod azt is, hogy április elsején megjövök – igaz? Csak nyugtass meg – Az ablakom alatt csónakot javítanak és kátrányoznak – hallani a finom kalapácsütéseket, a kátrányszag foszlánya néha átüt a mimózákon. *La Ciotat – Marie Réjane*: ismerős hajók.

Majdnem eltelt egy újabb hét – Még hat nap és eltelik. Akkor jön a kicsi február (nem látod: ott áll a kis február, vár, kérem szépen, én nem maradhatok *sokáig*) & aztán március – de márciusban már készülődöm & aztán – újra a karodban leszek. Ne gondold, hogy teher vagyok – jó? De kedves – ugye beszámolsz róla, ha megfáztál. Ha egy ujjad vagy lábujjad megsérül – én már nem alszom – szédül a fejem. Persze, aggó-

¹⁹ TO MY DEAD FRIENDS.

²⁰ William Bradshaw Ainger KM londoni orvosa. (Ugyanilyen nevű orvos szerepel a MRS. DALLOWAY-ben!)

dik az ember, ha tud ezekről a dolgokról, de nem tudni ezerszer rosszabb. Ha nem tudom pontosan, akkor mindenfélét képzelek – bizonyos órákban –

Nem gondolod, hogy ha ezen túljutunk, el kell határoznunk, hogy soha többé nem válunk külön? Soha nem jövök nélküled ilyen messzire (hacsak te nem hagysz el). Elviselhetetlen a magunk isteni, gyermeki módján szeretni és közben kiáltó távolságon kívül lenni.

(És eszedbe jut-e, hogy összeházasodunk?)

Viszlát akkor holnapig. Igen, azt hiszem, jó, hogy eljöttünk a stúdiólakásból és a másikkól is. Nem viselem el, hogy lakbérre költsd a fáradságosan megkeresett pénzedet.

Ó, ha van Isten, arra kell szentelnie minden idejét, hogy vigyáz rád, míg meg nem jövök –

A te
Wiged.

9. JMM-nek

1918. február 19.

Hôtel Beau Rivage, Bandol

(A csütörtöki & pénteki levél megjött)

Kedvesem

El akarok neked mondani valamit, ami elég szörnyű – úgyhogy ölelj át *szorosan*. Pár napja nem vagyok valami jól. Ma orvos is volt nálam. Hihetetlen szerencse, hogy épp itt van egy angol orvos & L. M. elment érte. Figyelj csak! Nem tudok innen április előtt elmenni – nincs az az isten. Nem tudok, nem is szabad – érted? Nem érhet huzat, nem fázhatom meg & nem is járhatok. Van egy kis hőemelkedésem & már nem vagyok olyan kövér, mint mikor idejöttem – & figyelj, Bogey: ez NEM komoly, és NEM kell ágyban feküdnöm, és teljesen gyógyítható, de hát egy kis vért is köptem. Tudod? Persze hogy elmondom? De ha aggódsz – ha nem nevensz úgy, mint Rib, el se tudom mondani: ne tűzd ki az írógépedre, aranyom – egyetlenem –, és tudod, Lawrence is köpött vért – és azt hiszem, Bell Trinder [*tantit*] is. De amíg ez tart, nagyon rettentően óvatosnak kell lennem. Tudod? Itt ez az orvos & a Rabszolga – úgyhogy van mindenem & ki fogom bírni áprilisig & április első hetéig nem jövök. Kínszenvedés tőled távol lenni, de elmebeteg volnék, ha a márciusi szelekbe kimerészkednék, amíg ilyen csípősek – mindenki iszonyú mérges volna – & a [*Redcliff Road*] 47-ben biztos nem tudnék ágyban maradni. Csak nyugtalanítanálak. Úgyhogy maradok & dolgozom – és megpróbálom elviselni. Pénzem van *bőven* mindenre & az útiköltséget szorosán összetűztem és elzártam.

Mindent meg tudok csinálni, csak tudjam, hogy te vigyázol magadra, és nem aggódsz értem, és *eszél*, és nem hajszolod magad annyira. Azt hiszem, ennek így kell lennie. Amíg az orvost vártam (gondolhatod), nagyon meg voltam rémülve. De most bízom benne... és nem komoly az egész. Persze amikor az élénkpiros artériás vért megláttam, majdnem elájultam. De azt mondja, teljesen gyógyítható – és ha áprilisig kint ülök a napon, és mikor visszajövök, elmegyek egy specialistához – Papa megfizeti –, az majd megnézi a szárnyamat nagyítóval, és eldönti. Persze ez az ember azt mondja, ez a part lópikula, mert nem jó a levegő. De ha már itt vagyok – itt is maradok, ő meg vigyáz rám & kapok injekciót meg mást is – nem tudom, mit, és még többet enni. Úgyhogy jó, hogy itt van L. M. (Noha valami rejtélyes módon úgy érzem, ő okozta az egészséget. De csak mert úgy *megvetem* – igen.) De hát használom mint szolgát. És ha egy hónappal tovább maradok, jócskán tudok dolgozni & dőlnek majd a pennyk. Ó, én elbírom ezt, még többet is – ha te jól vagy. És mondd el, ha olyan vagy, mint a főtt hal – ne titkolj

el semmit, mert én sem titkolok semmit előled. Látod, hogy azonmód elmondtam, hiszen a szerelmünk elbírja. Pénzem van csodásan – és dolgozni, dolgozni, dolgozni fogok. Áprilisban már csak nem jön hóvihár, hogy ne jusson nekünk „pas de nougat pour le Noël”.²¹ Minden rendben lesz – És akkor, édes Istenem, összeházasodunk & ugye látod, milyen szerencsém van, hogy dolgozhatom! A második leveledből úgy látom, csalódást okozott a Je ne parle pas... Igaz ez? & ha igaz, mondd el, légy szíves, miért – Buta egy levél ez a szárnyaimról. Bocssás meg, szerelmem, és válaszolj hamar. Ó drága aranyom, ne dolgozz túl sokat – & szeress, szeress ápriliséig. A te kis

Wiged.

10. JMM-nek

1918. február 20.

Hôtel Beau Rivage, Bandol

Drága aranyom,

Sokkal jobban vagyok ma – a tüdővérzés szinte elmúlt. Dolgozni nagyon nem tudok még, se túlzottan értelmesen gondolkodni, de sokkal-sokkal jobban vagyok, mint voltam. Az egészségben az a legrosszabb: annyira vágyom utánad. Úgy érzem, ha egyszer veled volnék, rendbe jönnék. Ha együtt ennénk, az étel rögtön jó helyre menne. Ha mellett volnék az ágyban, tudnék aludni – erről mélységesen meg vagyok győződve. Nem tehetek róla. Ha távol vagyok tőled, epedek utánad, mint a régi dalokban a hölgyek, és minden erőfeszitésem hiábavaló. Pedig feszítem igazán, hogy áprilisa erős lány legyek. Ó, annyira szeretnék már otthon lenni. A hiányod fölemészti a szívem. Nem jött ma levél, de nem is igazán számítottam rá. [...]

Amióta ez a kis rohamom volt, furcsa dolog történt velem. Úgy érzem, a külvilág – a természet iránti szeretetem és vágyam hirtelen a milliószorosára nőtt – Ha eszembe jutnak a fűben növő kis virágok, a kis patakok és a tisztások, ahol hanyatt dőlve nézhetjük a felhőket – Hát egyszerűen elepedek értük – és érted – Ha téged levonlak, nulla marad az eredmény. Úgy érzem, mintha kicsi lány volnék, akit egy sötét szekrény mélyére zártak – pedig süt a nap – Nem akarom az ajtót döngetni, se zajongani, csak azt akarom, hogy gyere ide a kulccsal, amit magad csináltál & engedj ki, és akkor lábujjhegyen ellopakodunk együtt egy barátságosabb vidékre, ahol mindenki a mi szívünk és kedvünk szerint való. Nem szabad azt hinned, ha ezt olvasod, hogy rettentő szomorú vagyok. Igen, az vagyok, de tudnod kell, hogy a szívem mélyén teljes bizalom és reménység van és szerelem. Annyi történt – becsületesen megmondom, ahogy szoktuk –, hogy kicsit megrémültem – tudod? És némileg most is „retyketek”. Ez talán a pontos kifejezés.

Holnap, egyetlenem, vidámabban írok majd – Ó – csak hogy egy kicsit elfeledkezz rólam. Emlékszel, emlegettem, mikor a bolond azt mondja a Lear királyban: „Ugyanennek testvére volt, ki lova iránti nyájasságból a szénát írósvajjal kente meg.”²² Gondoltam, manapság elmondhatnánk: „Nem olyan kort élünk, amikor az ember *megvajazza a lova szénáját*” – Nem? Szúrd be a Nationbe.²³

²¹ KM Jean-Henri Fabre ILS SONT PIRES QUE LE CHIENDENT (ROSSZABBAK A TARACKNÁL) c. dalára utal. (A dal első szakasza elmondja, melyik ünnephez milyen csemege tartozik, a karácsonyhoz pl. a nugát. De csak a fősvényeknek jut mindenből, akik mindenütt felütik a fejüket.)

²² II. 4. 127. (Vörösmarty Mihály fordítása.)

²³ JMM rendszeresen küld politikai írásokat a lapba.

Sajnálom, hogy pénzkiadásra kell kérjelek, de most, hogy maradok, nem kaphatnék egy újabb Dickenset valamikor? az Örökösöket vagy az Edwin Droodot? Ha 7 pennys kiadásban megkapod, jó – Ha úgy érzed, nem engedheted meg, megértem azt is. Mrs. Gaskell határozottan tetszett. Szerintem kifejezetten jó író – A Cranford-könyv második novellája – a „Moorland Cottage” igazi kis mestermű. Otthon elolvassuk.

Most újra felderült a kedvem, és mosolyogva, integetve hagyhatlak itt, nem félig elfordulva, mint a 3. oldal tetején. És, ó én szerelmem – te csak szépen vigyázz magadra a kedvemért & én meg majd vigyázok magamra. Még nyolc nap & vége ennek a hónapnak – és aztán már csak március marad – én meg maradok a tiéd,

Wig.

11. JMM-nek

1918. április 2.   (?) Café Mathieu, 27–29 Boulevard Ménilmontant, Párizs
Drága Szívem

Ma nem jött levél, de nem is igen várhattam – úgy értem, tudom, hogy a húsvét szétzilálja az angol postát – Holnap talán kettőt is kapok – Ma legalábbis így képzelem.

Tegnap óta folytatódott a „lutte”, ahogy mondják – Ágyútűz egész éjjel – Hajnali 3.15-kor az ember arra ébredt, hogy *sikít* a levegő. Ilyenek a szirénák; infernális hangzás. Felöltöztem, és lementem a Barlangokba – már mindenki ott volt – tömve volt a pince az emberiség legförtelmesebbjével. Olyan förtelmesek voltak, hogy az ember úgy érezte, a bomba talán nem is volna olyan nagy kegyetlenség. – Nem hiszem, hogy legközelebb le tudok menni az óvóhelyre – A poros kőlépcsők hidege és gyötrelme & ezek a mocskos emberek ráadásul *dohányoznak* abban a levegőben – Visszakúsztam az ágyba aludni & fülsüketítő lövöldözésre ébredtem. Utána futó léptek az utcán. Újra fölkeltem, hogy megnézzem. Nagyon ronda, nagyon rémületes. Mintha a ház egész teteje ki lenne harapva – az ablakok betörték – az utcát természetesen romok borítják. Mindkét oldalon fák álltak & most kezdtek csak kizöldülni. Rengeteg ág letörött, ami megmaradt, furcsa ruhadarabokkal és papírral telt meg. Hálóing – ing – nyakkendő – elképesztően szívfacsaró volt, ahogy a napfényben lengedeztek. Megint valami, ami megerősíti azt a félelmetes érzésemet, hogy bárhol vagyok, egy újkori Szodoma & Gomorra vesz körül – – Íme. Két munkás érkezett, hogy eltakarítsa a romokat. Az egyik talált egy alsószoknyát a porban. Felvette & táncolni kezdett a nevető tömeg előtt – – Ez olyan undorral töltött el, hogy soha, de soha nem fogom tudni kitörölni az emlékeimből, ahogy dobálta a lábát & vigyorgott – mögötte a kettétört fa és a kettétört ház.

Most adtam föl neked egy könyvet – van benne egy-két oldal Dosztojevszkijról. Szonja Kovalevszkij nagyon rokonszenves; de a barátnője, Anna szerintem k–a. De talán csak azért gondolom, mert nem tudom elviselni, amikor a nők barátnőknek „tet-tetik” magukat.

A Café Mathieu-ból írok. Isteni meleg nap van. Csak rád gondolok – drágám – & vágyakozom & vágyakozom – tudod, mire. Reggel elmentem a Cooksba.²⁴ Az az ember úgy véli, talán a hét végén már indulnak a hajók – de én nem merek reménykedni, amíg holnap a Vízumügyi Parancsnokságon meg nem tudom.

Idefelé jövet láttam egy balesetet. Ült egy ember a járdán, azt mondta, eltörött a bokája. Hatalmas tömeg gyűlt köré, de senki nem hitt neki. Két rendőr *leordította*, és

²⁴ Utazási iroda.

majdnem elküldte – de ahogy ott nyögött & izzadt, elhatározták, hogy mégis leveszik a csizmáját & a kapcáját & megnézik. *Lehúzták* a csizmáját – akkor közbeszóltam „vágják szét a kapcát, ne rángassák” – és kicsin múltott, hogy le nem tartóztattak. Hallanod kellett volna a „taisez-vous”-ikat,²⁵ amit hozzám vágta, meg a többit. Lehúzták tehát, és a bokája teljesen el volt törve. Az egész lábfej derékszögben állt, halványzöld színe volt, a körme meg fekete. „Ezt meg mikor csinálta” – kérdezték & a bolond azt felelte: „pas aujourd’hui”.²⁶ Erre az egész tömeg hahotázni kezdett, nézték a lábát, és nevettek – Láthatólag napok óta ezzel a lábbal járkált & szerintem biztosan amputálni kell – De Istenem, micsoda tréfa volt a párizsiaknak!

Bogey, a tavasz félelmetes szépsége megrémiszt – és Bogey, drága Szív, nem is tudom, elkezdődött-e már a szabadságod. Hol vagy? Láttál-e virágokat és méheket? Mit mondjak? Semmit, csak hogy távol vagyok az én egyetlenemtől & a többi nem számít – Talán holnap – ez az egy reményem – Holnap – holnap –

Légy szíves, ne mondj le rólam – & ne zárd be előttem a szíved. Tartsd nagyon melegen & készen, jó? – Az *én szívem* olyan esendő most. Olyan gyorsan ver, ha a levél-szekerényre nézek, ha meg elfordulok, alig ver egyáltalán –

Isten segítsen.

A te Wiged,
aki rettenetesen szeret.

CORNWALL, ANGLIA, 1918

Párizsból hazaérkezvén KM beköltözik JMM londoni legénylakásába, a Redcliffe Road 47.-be, május 3-án összeházasodnak. Rossz egészségi állapota miatt mégsem maradhatnak együtt: a cornwalli Looe-ba utazik, egy tengerparti szállodába, JMM pedig tárgyalni kezd arról a hampsteadi házról, ahová augusztusban költöznek. A nagy, szürke ház neve „az Elefánt” lesz. A looe-i szálloda idős alkalmazottja, Mrs. Honey „híres” nagymamájára emlékezteti KM-et.

12. JMM-nek

1918. május 27.

Headland Hotel, Looe, Cornwall

Ahogy ezt olvasod, érezd, hogy átölelek & a fejedet eldugdod – & én csak mondom végig – de minden részemmel.

Hétfő.

Kedves egyetlenem

Mindhárom leveled elolvastam, és azt hiszem, minden részletben veled szenvedek. Nem, még jobban, mert én zúdítottam rád a bajt – rád, aki sírva jöttél hozzám, hogy „ezt tetted velem! Ezt!” Még most sem tudok megnyugodni & szanaszét cibál a rettenő bűntudat & megbánás. Meg kell próbálnom kimagyarázni magam & olyan nehéz – annyira nehéz – ezekkel a nehézkes, nagy szavakkal. Ha látnálak, túl lennék rajta – egy perc alatt – egy lélegzetre. *Egyetlen dolog*. Soha, de soha nem mondtam, hogy „zárd be a boltot, vedd vissza a szerelmed”. Ha te valaha így érzel, ne szólj, csak ha már visszavetted. Ebbe igazán majdnem belehaltam. Lezuhant az ég – az egész világ. De mielőtt beszélni kezdek – tudnod kell, hogy nekem te vagy az egész élet. Istenem – nem ezt mondták-e a leveleim is? Nem innen származott-e minden szenvedésem & nyomorú-

²⁵ Hallgasson.

²⁶ Nem ma.

ságom, ebből a rettenetes – kimerítő – végtelen *intenzív* szerelemből? De hát ezt csak megérttetted? Ez volt minden miért & mivelhogy –

Figyelj: decembertől áprilisig Dél-Franciaországban voltam. Milyen volt ez, egy szóval – POKOL. Te is tudod, hogy majdnem ott maradtam. Akkor visszajöttem, hogy pihenjek melletted. Minden vágyam, minden óhajom, minden álom & reményem csak az volt, hogy veled lehessen, ámen – hogy hazajöhessenek az otthonomba. Bien! Haza-jöttem. Hallottad, milyen beteg vagyok, alig láttalak – csak az aggodalom ködén át – éreztem, az MINDEN gondolatod, hogy újra vidékre menjek – Jó, megérttettem ezt is – bár kérek, próbáld felfogni, micsoda iszonyú csapás volt nekem, hogy újra ki kell tépnem a gyökereimet – & minden – mikor alig beszélünk egy szót – Kérek, próbáld ezt megérteni. És hozzá fel kellett fognom, hogy betegebb vagyok, mint hittem & hogy a fontos „magánvilágom”, az „önálló” élet, amire mindig vágytam – hogy mindent a magam módján intézzek magam körül – de mindent – enfin körülöttesd is – hogy minderről le kell mondanom – mert „rosszat tesz” – enfin.

De hát jó, csak egy hónapra vagy legfeljebb hat hétre készültem, annyit maradhatok egyedül. Akkor majd jössz nyaralni & együtt visszamegyünk – Megérkeztem – & kiderült (anélkül, hogy egy szóval megmondta volna valaki), hogy LEGALÁBB 4 hónapig itt kell maradnom – *késő őszig* – Szó sincs róla, hogy jössz – szó sincs semmiről. Ez volt a végső döfés. Ez visszalökött a legmagányosabb világomba. Kétségbeestem, mint tudod, és egész máshogy láttam az Életet. Úgy éreztem, hogy ha az, amit én olyan nagyon szenvedélyesen, szégyen és félelem nélkül kívántam & követeltem – a szerelem – a házasság iránti *sürgető* vágyam – megint késik – és nem értenek meg – azt én tovább nem tudom elviselni – & belezuhantam a sötét verembe, ami mindig vár – régről – & onnan írtam – úgy éreztem: neki nincs ugyanilyen hatalmas, emésztő szüksége rám, mint nekem őrá – ő külön is *megvan*. Majdnem négy hónapot töltöttem D-Frban & most itt van újabb négy – sosem fogja észrevenni, hogy én csak akkor vagyok JÓL, ha „együtt” vagyunk – A többi csak színjáték az egészség körül. Úgy függök tőle, ahogy egy nő függhet egy férfitől & egy gyerek a játszótársától, ő meg ha tudja, hogy jól vagyok, tud „külön” is játszani.

Most már érted egy kicsit? Tisztább lett egy kicsit? De még van tovább is.

A házasságunk – el sem tudod képzelni, mit jelentett nekem. Abszurd – gondolom. Azt hittem, fényesen ragyog majd – az életem minden részlete fölött – És csak a rémálom része lett végül. Tulajdonképpen az egész olyan volt, mint az én buta születésnapom. Állandóan emlékeztetnem kellett rá – – – –

Aztán – az L. M.-komplexus – hogy a gyeplő megint ne az én kezemben legyen. Én csak üljek itt csöndben & nézzem a tájat – hát nem megy – nem megy. Nem tudod, hogy én az ÉLETRE – a veled való Házasságre – a mindenki másra féltékeny – féltékenyen magukba forduló – egyenrangú *partnerek* kapcsolatára vágytam? – Féltékeny is vagyok – féltékeny a magánvilágunkra – akár egy sas. Ha azt érezném, hogy megtárgyalasz velem, akár az én érdekemben – nekem ki kellene repülnöm a fészekből & belecsapódnia a sziklákba.

Én kis Boge-férjem, még mindig nem ismersz. Rajongok érted & csak érted – soha nem veszem vissza a szerelmemet – ha már rég meghaltam, akkor sem. Buta kis gombvirágok nőnek majd a síromon, és a szirmukra rá lesz írva: Boge... Most már értesz? (Maintenant, c'est moi qui pleure.)²⁷ Ez a válaszom egyszer s mindenkorra.

²⁷ Most aztán én sírok.

És most az Elefántról. Legyen, ha el tudod intézni & igazi Éneklő Elefánt lesz belőle, megcsináljuk teljes szívünkkel –

Ahogy a reggeli sürgönyben mondtam, mégsem megyek el a hotelből. Nem tudnám újabb háziasszonyoknak elmagyarázni, hogy rossz a tüdőm – És ha azon kellene töprengennem, mit rendeljek ebédre, a végén nem rendelnék semmit. Itt amit adnak – azt megeszem – & kész. És már ismernek is & nagyon kedvesek hozzám. A néni, Mrs. Honey „igazi Gém” – Isten áldja – úgy hallom mindig, hogy a Nagymamámmal beszélgetnek, mikor rakják el a fehérneműt. Úgyhogy maradok & elfogadom a pénzéd köszönettel. Hacsak nem leszel nagyon szűkösén. Elfogadom – De le kell jönnöd, ahogy egyszer beszéltünk róla – akár egy hétre & kiveszünk egy vitorlást, és fogunk tőkehalat. Én keményen dolgozom & Pagello²⁸ szerint fontos nagy lépéseket tettem.

Úgyhogy kérlek szépen, legyünk megint nyugodtak. *Nem akarok keseregni.* Legyünk nyugodtak. Tartson meg a szerelmünk csöndben & biztonságban – mint két gyereket, akik csak ülnek a virágok & a füvek rejtekén – egy hatalmas nagy réten.

Ó, te, ki szívem birtoklod. Fogadj el –

Maradok örökre csak a te kicsi

Wiged.

Megmondtam a tulajdonosnőnek, hogy júniusig maradok – *legalább.*

A könyvek megjöttek & a cigaretta is – köszönöm, szerelmem. Számolj be minden gyakorlati gondodról. Ne kímélj – mondd el az aggodalmaidat. JOGOM van tudni. Tudnom kell & beszélünk kell róluk. NEM lehet minden gond csak a tiéd *egyedül.*

13. JMM-nek

1918. június 16.

Headland Hotel, Looe, Cornwall

Kedves Szerelmem

[...]

Ma reggel, mikor felébredtem, Mrs. Honey a szokásosnál is aranyosabb volt. A drága öreg lélek – a fekete vasárnapi ruhájában – azt mondja: „Hát maga nem is aludt – ammár baj. Vigyázok, hogy a kávéja igen-igen forró legyen” – És hozott tűzforró kávé és „tükrötjást sült szalonnával, hogy megadja a zamatát”. Mikor minden gombomat begomboltam & egy kicsit le kellett ülnöm, öreg szemével rám nézett: „Szavaljak-e magának verset, amit még leánykoromban tanultam? Melliket szeretné, a Mózes halálát vagy Az anya emlékeit.” Mondtam, hogy mindkettőt. Már ült is le. Mindkét ballada volt vagy 40 szakasz fejenként. De soha egyetlen szónál nem állt meg. Karba fonta a kezét, és csak mondta azon a lány öreg hangján, a „hullám hegyét” – meg az oroszlánt, a „Vadak Urát”, aki a hegy tövében ült, Mózes sírjánál, és „ordítani elfelejtett”.

*Az arany könny a szörny arany
Szeméből hullva hullt –*

Hallgattam & hirtelen eszembe jutott Wordsworth & hogy mennyire „hitt” ezekben az emberekben – és Bogey, újra, minden ellenére hinni kezdtem Angliában – Nem csak

²⁸ Fiatal orvos, valójában Christopher Costellónak hívták.

Angliában – az emberiségben. – Te ezt megérted – hogy majdnem sírva fakadtam, és fel akartam kiáltani – Atyám, bocsáss meg nekik – nem tudják, mit cselekszenek. Ó – Szerelmem – az emberi lélek Szépsége – a nagy – nagy Szépsége. *Soha* ne felejtjük el – Te & én tudjuk – Duhamel tudja – Lesznek mások is – és oltárt emelünk –

Nem, a felét sem írtam le annak, amit gondolok, és nem is *tudnám*. A hátam győzött. Visszadőlök az ágyba a meleg vizes palack mellé – Nem jó ez, Betsy – De ne aggodj – Holnapra jobban leszek. Ez csak a test, *nem* a szív – *nem* a fej.

Ezek megmaradtak érintetlenül & mindet neked őrzöm – Legkedvesebb – & legjobb – ezen a héten *jössz is* & péntekre megpróbálok táncos-jól lenni – L. M.-nek mondd, hogy vigyázzon rád – ez minden – Hívd föl –

Viszlát – aranyom – Micsoda nagy buta vagyok, hogy ilyen merev legyek – ó, ilyen merev – Örökké, örökké a te

Wiged.

HAMPSTEAD, ANGLIA, 1918–1919

A hampsteadi ház, „az Elefánt” (2 Portland Villas) KM első igazi otthona, ahol a sok viszontagság után végre valami középosztálybeli kényelem veszi körül. (Macskát is tudnak tartani, a Charlie Chaplin nevű „kandúr” kétszer is megellik.) 1919 februárjától JMM az Athenaeum elismert szerkesztője, és KM is felújítja meglazult barátságát a garsingtoni irodalmi világgal, többek között a nála tizenöt évvel idősebb Lady Ottoline Morrell-lel, aki ekkoriban egyik legfontosabb levelezőtársa. Ezen a télen KM Angliában marad, hetente ír regénykritikát az Athenaeumba, és Kotelianskyval Csehov leveleit fordítják.

14. JMM-nek

1918. november 20. k.

2 Portland Villas, East Heath Road

Kedves Jackem

Bevallom, a legutóbbi időben olyan kemény csatát kellett volna vívnom az ellenséggel, hogy egyszerűen letettem a fegyvert, és megfutottam, és beleegyeztem abba, amit mindig is a végső és elviselhetetlen megoldásnak tartottam, nevezetesen, hogy befekszem a szanatóriumba.

Ma végre átgondoltam a dolgot, és abból kiindulva, hogy mindez végül is nem annyira a klíma, mint a rend kérdése (nagyon sikeres szanatóriumok vannak Hampsteadben és Highgate-ben is), saját akaratomból eldöntöttem, hogy a szanatóriumi életem itthon élem.

(1) Apa majd építtet nekem egy igazi jó rejtekhelyet a kertben, ahol egész nap fekehetem.

(2) Ezenkívül ad nekünk két jó antracitkályhát.

(3) A hideg miatt veszek egy teljes jégérgarnitúrát.

(4) Lesz étrendem, és be fogom tartani.

(5) Ez az új alkalmazott helyettesíti Idát, aki beleegyezett, hogy minden idejét nekem szenteli – mint egy nővér.

(6) Az orvosom Sorapure²⁹ marad. Külön hálósobám lesz mindig, és szabályszerűen fogok élni. Neked legyen a nappalidban ágyad – ha jön az alkalmazott.

(7) NEM fogok AGGÓDNI.

²⁹ KM legfontosabb orvosa, Victor Sorapure.

Látod, Jack, ma végre eldöntöttem, hogy jól leszek, ahogy Anya döntött volna a nevemben. Ha le vagyunk törve, ne találkozzunk. De én ezt megvalósítom, és azt akarom, hogy segíts. MEG LEHET csinálni. Más is megcsinálja, itt Hampsteadben. Én miért ne tudnám?

Bármilyen más, bármilyen intézményes létforma megölné – vagy ha egyedül lennék, elvágná, betegem a többi beteg közt. Igazán összeszedtem a bátorságomat & nem is fogom kiejteni a kezemből. *Tudom*, hogy lehetséges.

A te Wigid.

15. Lady Ottoline Morrellnek

1919. június 27.

2 Portland Villas, East Heath Road

Kedves legkedvesebb Ottoline-om

Annyira jó volt olvasni a leveled. Szörnyű, hogy szenvedned kell. Ezek a műtétek olyan furcsán megviselik az embert. Mind megannyi *rejtély* – ha lehámozzuk a felszíni munkálatokat. És a legkevésbé sem számít, könnyű vagy komoly műtétnek nevezik – szerintem a hatása ugyanaz.

Tökéletesen értem, amit Virginiáról mondasz – amilyen gyönyörű, ragyogó teremtes, egyszer csak fogja magát, és az utolsó pillanatban madárrá változik & felrepül a legmagasabb ágra, és onnan folytatja a társalgást... Úgy is gyönyörködik a szépségben, ahogy szerintem egy madár; madárszeme van például „a szögletes magasléptű zöld rovar”-hoz, amiről ír;³⁰ ő maga nem tartozik a tárgyahoz – fölötte lebeg, lebukik, siklik, pompásan repül – látja a vízben a bájos tükröződést, mint a madár – csak *nem ember módra*. Nemrég írta, hogy Roger kegyeskedett elégedettnek lenni velem (!) – Virginia őt tekinti a középkorú ember mintaképének – amilyenek a középkorú embernek lennie kell, enfin. Ettől aztán feltett kézzel megadom magam. Bárcsak írna valaki egy új „Young Visitors”-t,³¹ mondjuk „Roger Fry meglepetése” címmel – egy párizsi útról... El tudom képzelni, milyen mókás lenne.

Tart ez a pokoli hideg. Még mindig a mentőkabátot viselem, amelyet alulról balzsamok bélelnek. Ő – ezek az éjszakák – felülök az ágyban, várom, mikor lesznek a fekete fákból zöld fák. Aztán mikor jön a hajnal, mindig olyan gyönyörű & rettenetes – olyan csoda a fény érkezése – hogy szinte érdemes kivárni. És mikor az órát kongatják az éjszakában, én más-más városban járok – képzeletben – ismeretlen utcákon siklom láthatatlanul – tűnődöm, ki élhet itt a súlyos kapuk mögött ezekben a nagy házakban, vagy a rakparton nézem, ahogy a hajók kifutnak a sötétbe & érzem a nyílt tenger éjszakai illatát – míg az ébren fekvésből révület nem lesz.

Az ember saját élete – az ember saját titkos magánélete – micsoda fura jó dolog ez. Senki sem tudhatja, merre jársz – fogalma sincs senkinek, végül is *ki vagy*.

A Brontëk – Tegnap este olvastam az ágyban Emily verseit. Itt van egy:

*Én nem tudom, hogy hull le rám
A nyári este csöndesen,
Csitít a gyöngye szél puhán,
A hangja ősibb hirtelen.*

³⁰ Pontosan: „the singular high stepping angular green insect”, Virginia Woolf KEW GARDENS című elbeszélésében.

³¹ Utalás Daisy Ashford THE YOUNG VISITERS című regényére, amelyről KM recenziót írt.

*Bocsáss meg, föld és levegő,
Ha szépen hívtok, s nem megyek!
Bánattól bágyad az erő,
A kétséggel ki vívna meg?*

Az első sor – miért olyan megrázó? És aztán a „Bocsáss meg” gyönyörű egyszerűsége... Azt hiszem, abban rejlik a szépsége, hogy biztosra veheti az ember, ez nem az Álarcos Emily – az, aki írja – hanem Emily. Manapság az ember leginkább azért elégedetlen a modern költéssel, mert nem veheti biztosra, hogy ahhoz az emberhez tartozik, aki írja. Igazán fárasztó – hát nem –, ha sohasem lehet elhagyni az Álarcosbált – soha – soha –

Ma tele van a ház nőekkel. A konyhában a zsémbes, öreg, hazudós szakácsnő, aki azt mondja: *én végzek itt minden munkát*; L. M., aki így hozza be az ebédemet: „vedd edd, ez az én testem”; egy öregasszony, aki a lépcsőt söpri le & a dolgozószobában egy kis törpe, aki gombot varr, ráül Murry ruháira, és a Hebridákról való zoknikra hatalmas halovány foltokat stoppol...

M. beköltözött az új irodába, ami kicsit könnyít a terheken. Tomlinson is ugyanabban az épületben van & időnként marháskodnak egyet a lépcsőn – felforrósítanak egy pennyt, kötelet kötnek rá, és becsúztatják Massingham³² ajtaja alá – vagy az ablakból kihajolva egy begömbített túvel kalapokat horgásznak. Ez nagyon felderíti M.-et.

Elizabeth³³ kezén tűnődöm. Megfigyelted-e? Pici, fehér – és hatalmas, hegyes gyűrűk borítják. Mintha halvány kis paraziták kúsznának a vékony vajjas kenyérre, mint természetes táplálékukra –

Ó – mennyire SZERETNÉK MÁR veled beszélgetni – Kedvesem – jól érzed magad a kórházban? Van tűz, és adnak elég meleg vizes palackot? Most már kevésbé fáj? Ugye nagyon vigyázol majd magadra? Öröm arra gondolni, hogy ha egyszer ezen túl vagy, sokkal jobban leszel –

Próbálok magam azzal vigasztalni – hogy jobb fél tüdő, mint semmi fej – de jelenleg nem érzem, hogy az utóbbiból olyan sokam volna.

Mindig hű barátnőd
Katherine.

16. Dorothy Brettnek

1919. július 18.

2 Portland Villas, East Heath Road

Kedves Brettem

Most rendeztem el a virágokat. Olyan szépek: festmények – különösen ezek itt a szobámban, a vidám, kicsi levelű fehér rózsák; tündérmese-rózsák. Lent a Törpe épp egy „pamutmellényt” csinál, ahogy nevezi – nagyon *hasznos* darab, gondolom. Vajon télire szőrmemellényt fog csinálni, meleg paszománnyal a derekán? Még lejjebb, a szerzős ládában Charlie újabb 6 kölyöknek adott életet. Most egy sötét szekrényben tartózkodik a gereblyék és a kapák & a sárga zsinórral összekötözött gumók, a szalma és a piros virágcserepek & gallykötegek társaságában. Bedugom a fejem & úgy érzem,

³² H. M. Tomlinson regényíró, JMM barátja. H. W. Massingham a *Nation* szerkesztője.

³³ KM másod-unokatestvére, Mary Annette Beauchamp (1866–1941), aki ELIZABETH AND HER GERMAN GARDEN (1898) című regénye után Elizabeth von Arnim néven publikált.

fényes csillag jelenik meg Charlie felett a repedésben – & hallom az angyalok karát. – Athenaeum³⁴ gyűlöli őket. Mikor M. odament hozzá, és megmondta neki, hogy Isten hat kistestvérrel ajándékozta meg, a dolgozószoba párkányáról egyenest az üvegházba esett, és eltört két nagy üvegtáblát. Imádom a drámai szükségszerűség iránti érzékét – de azért legközelebb *nem szabad* megtudnia. C'est trop cher.³⁵

Nagyon szörnyülködtem a Mrs. B.-ről³⁶ szóló beszámolódon. Nem lehetne áthajítani a kerítésen? *Muszáj* kapaszkodnia? Nem tudnád megkeményíteni a szíved. És ha fenyegetőzik, hogy megöli magát – miért kell megakadályozni? (Hacsak nem Garsingtonban akarja megtenni.) Nem jut eszembe egyetlen ellenségem sem, akihez hozzá tudnék vágni egy ilyen szederindát. De légy kemény – ne fogadd be a szobádba – ez a legrosszabb fajta szederinda – sosem ér véget – Bekúszik az ajtó alá, elkap, ha fel akarsz repülni & a nyúgnél is nyúgebb – mert szúr. Talán be kéne lépnie valahova, és lehetne belőle – –? vagy – –? vagy esetleg – –? Teljesen fölösleges Mrs. B.-nek maradnia. Én szörnyen keményszívű vagyok, ami a *kapaszkodást* illeti – az ember használjon bozótvágó kést, ha csak lehet. Remélem, nem vagy nagyon magányos a Lelkiismeret Várában, és megszáll az ihlet. Ha süt a nap, én úgy érzem, az már magában elég, hogy az ember bármibe belefogjon.

Ez a ház most leginkább egy R34-esre³⁷ hasonlít, amely a levegőt szántja. Minden repül. Úgy kell elkapkodni a dolgokat. Az ablakok ki vannak tárva – a függöny mozog – a konyhából cseresznyeekvár illata száll – Gretie azt mondja: „Elnézést, asszonyom, a sarkantyúkák elöl kibújtak” – mintha már jönnének is be az ajtón – hogy elborítsanak.

Ó, Élet – rejtélyes Élet – mi volnál vajon? Forster szerint: játék – úgy érzem, mint ha hirtelen minden könyvből veretes hangok szállnának – különösen költőhangok – Milyen gyönyörűek a fűzfák – milyen gyönyörűek – hogy zuhog rájuk a nap – az apró levelek cikáznak, mint a halak. Ó, nap – süss örökké! Kicsit részeg vagyok – mint a bogár, amelyik egy magnólia csészéjébe hullott.

Írj megint – kedves Brettie, szeretettel ölel
Tig.

17. Lady Ottoline Morrellnek

1919. augusztus 17.

2 Portland Villas, East Heath Road

Kedves, csodás Barátnóm

Micsoda abszurd helyzet! Az orvosom határozottan figyelmeztetett, *ne* zárjam el magam – *ne* menjek szanatóriumba – azt mondja, 24 órán belül otthagynám, és „rendkívül veszélyes kísérlet” volna. „Tudja – magyarázza –, itt van a maga munkája: tudom, hogy magának az az Élet. Ha nem csinálhatja, belehal – és ott *valóban* nem engednék, hogy csinálja. Ezt egy német specialista abszurdnak tartaná, de én már egy éve foglalkozom magával, és tudom.” Ezek után csak nagy nehézségek árán nem mondtam el az orvosnak, mit jelentenek a szavai. A levegőt jelentették, az életet – a gyógyulást, *mindent*. Úgyhogy végül mégis az olasz riviéra jön, egy alkalmazott, aki velem utazik, lesz egy kicsi villa – Szinte elvette az eszemet a betegség & hogy el kellett viselnem a körü-

³⁴ A Charlie Chaplin nevű „kandúr” első elléséből való fiatal macska.

³⁵ Ez kicsit sokba kerül.

³⁶ Brett ismerőse, a neve nem derül ki.

³⁷ A német L33 mintájára épített brit repülő.

löttem levők levertségét. *Lemondtam a reményről*. Most viszont újra tele vagyok vele – és megyek is, szeptember harmadik hetében. M. szeptember első hetében átutazik villát keresni, aztán megyek. Áldott nagy könnyebbség. És ha arra gondolok, hogy sütni fog a nap, és újabb nyaram lesz és végtelen időm, hogy írjak – a Mennyek előszobája.

[...] Az élet olyan furcsa – annyira tele van hihetetlen dolgokkal... Ma délután, ahogy Apámra vártam, aki teára jött – úgy éreztem – pusztán ebből – pusztán a várakozásból – külön könyvet írhatnék – Eszembe jutott az a sok alkalom, amikor „vártam”, annyiféle fura emberre és eseményre – ennek a saját milyensége – a *kín* és az a furcsa érzés, hogy van belőled, rajtad kívül egy másik példány, aki semmit sem csinál – semmit, csak figyel – és a másik, a bonyolult lényed csak folytatja – & itt ez az éber – álmatlan lény – ugrásra készen – Mint egy sötét állat – és aki jön, az az áldozata – – –

Igen, itt van Apám; Tegnap érkezett – éppolyan, mint képzeltem, csak élőbb, lelke-sebb, és a mondandóját még könnyebben varázsolja élénkké, élővé és humorossá. Rajongok érte; órákig tudnám hallgatni – De jaj! annyira vártam, hogy találkozzanak M.-mel & kedveljék meg egymást – *vágytam* rá –, de M.-re megint rájött az a hangulata, amikor nevet & félrefordul – *egyszer* sem szólt hozzá – egy pillanatig nem figyelt oda. Nem is lehetett volna az egész végzetesebb. De miért nem volt képes a kedvemért egy kicsit igyekezni – (Tudod, hogy érez az ember?) De nem. Bár később megvallotta, milyen lenyűgözőnek találta Apát – úgy viselkedett vele, mintha ott se lenne – nekem ez szörnyű keserűség. *Miért* viselkednek így az emberek? Olyan fantáziátlan – olyan tapintatlan dolog. És én próbáltam M.-et bevonni a beszélgetésbe – csüggedten gondolok rá vissza –, és M. olyan volt, mint egy kifoghatatlan hal – elúszott a sötét vizekre, és nem jött – Jó, nagyon jó! Engem apámban most is a *közvetlensége* kápráztat el – és M. épp ettől vált holttá. Milyen tragikus. Valóban tragikusnak tartom, hogy M.-re (a munkájától eltekintve) annyira ráborul a fekete szárny. De – ez van. Nem hiszem, hogy valami másra vágyna; minden mást hamisnak talál – Ó, én úgy vágyom a vidámságra – öröme, izgalomra – Még ha *valóban* dolgozunk is – épp mert komolyan vesszük a munkát, azért KELL élnünk. Nem buta örömeinkben, sem Clive³⁸ módjára, sem Chilire, de igazi, meleg, izgató élet kell – zenével – fénnel...

[...]

Mindenki elhagyott – egy lélekről nem hallok –

De ó – belefáradtam a bánatba – A föld gyönyörű – a dohánypalántáid – az illatuk – kedves, kedves barátnóm. Szeretlek

Katherine.

18. JMM-nek

1919. szeptember 9.

2 Portland Villas, East Heath Road

Drága Fiú

Ezt a levelet Mr. Kayre bízom – arra az esetre, ha hirtelen dobnám fel a bakancsot, és nem lenne alkalmunk megbeszélni ezeket a dolgokat.

A te helyedben eladnám az összes bútort, és hosszú tengeri útra indulnék, mondjuk egy teherhajón. Ne maradj Londonban. Azonnal vágj neki valami kedves tájnak.

Ami pénzem van, az természetesen mind a tiéd. Gondolom, a temetésre elég lesz.

³⁸ Clive Bell, a Bloomsbury-kör tagja.

Nem akarom, hogy hamvasszanak, és nem akarok sírkövet, se más hasonlót. Ha lehet valami csöndes helyet találni – tedd meg. Tudod, mennyire utálok a zajt.

Ha bármelyik barátom szeretne egy-egy könyvet választani, hogy emlékezzen rám – tégy belátásod szerint.

A kéziratokat egyszerűen rád hagyom.

Azt hiszem, a ruháim ügyében legjobb, ha mindent L. M.-re bízol.

A báránygypajút add Brettnek, kérlek, és a fekete rókaprémet is.

Szeretném, ha Anne-é³⁹ lenne a virágos stólám; úgy tetszett neki. De ahogy gondold.

Jeanne-é legyen a zöld kő.

Lawrence-é újra a kis aranytál.

Ami Chummie után maradt, mind add át Papának.

Talán addig lesz valamim, ami tetszene Chaddie-nek; most semmi sincs – hacsak nem a kínai szoknyám.

Gondoskodj róla, hogy Rib tiszteletben öregedjen meg, és ne hagyj elkallódní a bronzmálocomat. Szeretném, ha Veráé⁴⁰ lenne.

Ez minden. De ne hagyj, hogy bárki *gyászoljon*. Úgysem lehet mit tenni. Azt hiszem, meg kellene újra nőszülnöd, és legyenek gyerekeid. Ha úgy lesz, a gyöngyházás gyűrűt add a kislányodnak.

Örökké a te
Wiged.

K. Mansfield Murry (a biztonság kedvéért).

(Folytatása következik.)

LEONARD WOOLFRÓL

Leonard Woolf bemutatását alighanem mindenütt azzal kezdik, hogy ő volt Virginia Woolf férje. Hogy ezt további mondatok is követhetik, az leginkább azért van, mert Leonard Woolf hosszú élete során nemcsak számos és jelentős esemény résztvevője volt, hanem mert ezt jól meg is írta. Autobiográfiája, mint minden ön-életrajz, életének megalkotása is, amely a folyamatosan pergő időben e nélkül a munka nélkül csak széteső esetek reflektálatlan sora volna. Az átgondolt és megformáltan elbeszélte történések ezáltal vi-

szont valódi és érdekes életté, mások számára is fölfogható élménnyé lettek.

Leonard Woolf 1880-ban született tehető, de az apa korai halála miatt elszegényedett viktoriánus zsidó családban, s kiváló iskoláztatásban volt része. Cambridge az a hely, ahol az életét nagyban meghatározó baráti kapcsolatai létrejönnek, s később az egyetemen kialakult emberi közelségek, barátságok és eszmecserék igénye teremti meg az 1910-es években azt a Bloomsbury-kört, amelynek oly nagy szerepe volt a viktoriánus világ intel-

³⁹ Anne Estelle Rice festő, KM barátnője.

⁴⁰ Jeanne, Vera, Chaddie: KM testvérei. „Chummie” a háborúban elesett Leslie öccsük beceneve volt.